

# Bronz Çağı Tarım Havzası Mumyaları ve Demir Çağı Pazırık Sakalarının Kökenleri

Egemen Çağı Mızrak\*

## Sakalar

Tarih sahnesine M. Ö. VIII. yüzyılın sonlarında Kimmerleri, Karadeniz'in kuzeyindeki yurtlarından sürmeleriyle çıkan Sakalar, bilhassa M.Ö. VII. ile M. Ö. III-II. yüzyıllarda Eski Kıta'nın büyük bir bölümünü etkileyen muazzam göç hareketleri, atlı-savaşçı göçebe kültürleri ve yerleşik medeniyetler üzerinde yarattıkları korkuyla tanınmışlardır. Onların tarihî metinlerde ilk olarak Asur kaynaklarında Kral Asarhaddon zamanında (M.Ö. 680-668) "*Aşguzai*" (*Aşkuzai*, *İskuzai*) adıyla görülen kavim olduğu düşünülmektedir<sup>1</sup>. M. Ö. V. yüzyıla ait Antik Yunan müelliflerinin başında gelen Herodot eserinde onları "*Skyth/Skythai*" şeklinde tesmiye etmiş ve bu terim Batı literatüründe günümüze değin onlar için kabul görmüş form olarak yerini almıştır. Yine aynı dönem zarfında (M. Ö. V. yy.) Herodot'un da belirttiği gibi Persliler ise bu Avrasyalı atlı-savaşçı bozkır göçebelerinin tamamı için "*Sakā*" tabirini kullanmışlardır<sup>2</sup>. Pers hükümdarı I. Darius'un Nakş-ı Rüstem yazıtlarında üç ayrı Saka konfederasyonundan bahsedilmiş ve bunlar şu şekilde taksim edilmişlerdir: 1) Yerleşik hayat tarzına geçmeye başlayan Pamiro-Alay silsilesi ve Fergana'daki *Saka Haumavarga*'lar (*Hauma* içen ya da hazırlayan Sakalar/tanrı Haoma'ya tapan Sakalar); 2) Sir-Derya'nın ötesindeki bölgede ve Semirechye'de yaşayan *Saka Tigraxauda* (sivri başlıklı Sakalar); 3) son olarak da *Saka tayaiy paradraya* [denizin (Karadeniz) karşısında yaşayan Sakalar] yani Avrupa Sakaları (İskitler)<sup>3</sup>.

\* Dr. Öğr. Üyesi, Namık Kemal Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Tekirdağ/ TÜRKİYE, ecmizrak@nku.edu.tr ORCID: 0000-0002-9876-9971

1 Ekrem Memiş, *İskitlerin Tarihi*, Selçuk Üniversitesi Basımevi, Konya, 1987, s. 3; Peter B. Golden, *Türk Halkları Tarihine Giriş*, Karam Yay., 2002, s. 37; A. I. Melyukova, "The Scythians and Sarmatians", *The Cambridge History of Early Inner Asia*, ed. Denis Sinor, Cambridge University Press, reprinted: 1994, s. 98-99.

2 M. A. Dandamayev, "Media and Achaemenid Iran", *History of Civilization of Central Asia*, vol. II, ed. J. Harmatta-B. N. Puri, G. F. Etemudi, UNESCO Publ., 1994, s. 37.

3 Roland G. Kent, *Old Persian (Grammar-Texts-Lexicon)*, American Oriental Society, New Haven-Connecticut, 1950, s. 138, 186, 211-212; Abetekov - Yusupov, "Ancient Iranian Nomads in

Hint kaynaklarında bu kavimler akraba Pers dilindeki gibi yine *Saka* ya da *Sakya* adıyla<sup>4</sup>; eski Çin kaynaklarında (Han-shu 96A) ise M. Ö. II. yüzyılda Hun - Yüeh-chih çatışmalarıyla vuku bulan hadiseler anlatılırken *Sai* adıyla görülmüşlerdir<sup>5</sup>.

Bu boylar konfederasyonu M.Ö. 653'de müttetikleri olan Asur'a saldıran Medlere ağır bir darbe vurmuş ve M.Ö. 653-24 yılları arasında Medya'yı yönetimleri altına almışlardır<sup>6</sup>. Ön Asya ve Mezopotamya bölgelerine akınlar düzenlemiş, Anadolu'nun bazı bölgelerine yerleşmişlerdir<sup>7</sup>. M.Ö. 626 civarlarında parçalanmış Urartu Krallığını işgal etmek için Anadolu'ya giren Sakalar, Kızılırmak'a kadar uzanan batı istikametini kontrol altına almışlardır. Yine aynı dönemlerde Med muhasarası altındaki Asurlara yardım etmiş, alınan başarılarından sonra

---

Western Central Asia", *History of Civilizations of Central Asia*, c. II, Delhi, 1999, s. 24-25. Frye, *Saka Haumavarga*'ların Fergana'dan Çin Türkistanı'nı da kapsayacak şekilde uzanan geniş bir alanda yaşadıklarını düşünmektedir; bkz. Richard Frye, *The Heritage of Persia*, The World Publishing Company, Cleveland&New York, 1963, s. 66. Klyashtorny, onların meşhur Ari tanrısı altın gözlü Haoma/Hauma'ya tapıklarını ve isimlerini buradan aldıklarını iddia etmektedir; bkz. Klyashtorny, *Türk'ün Üç Bin Yılı*, Selenge Yay., İstanbul 2004, s. 39-40. A. Hermann, Tigraxauda Sakaları'nı Massagetler ile aynıleştirmiş ve B. A. Litvinsky'de bu görüşü desteklemiştir; bkz. Klyashtorny, *age*, s. 41, 44. Zerdüştizm'in kutsal eseri olan *Avesta*'nın muhtelif metinlerinde Arilerin hasımları "hızlı-atlı" *Tura/Tur*'lar ile "kötü kalpli" *Hion/Xiyona/X'ionna*'lardır. *Avesta*'daki en eski dönemlerin anlatıldığı, efsaneler ve mitolojilerin muhafaza edildiği *Yast*'larda verilen bilgilere göre *X'ionna*'lar tıpkı Nakş-ı Rüstem yazıtlarında bahsedilen *Saka Tigraxauda*'lar (sivri başlıklı Sakalar) gibi sivri uçlu şapkalar ve miğferler takıyorlardı. Bu noktadan hareketle Franz Altheim *X'ionna*'ları Sakalarla özdeşleştirmektedir. Ayrıca çok önemli bir diğer nokta da Turalar, M.Ö. 641-640 gibi erken bir tarihte Asur kaynakları tarafından *Saka* adıyla tesmiye edilmişlerdir; bkz. S. G. Klyashtorny-T. İ. Sultanov, *a.g.k.*, s. 23-27; Roland G. Kent, *age*, 1950, s. 138, 186; Wolfgang Felix, "Chionites", *Encyclopedia Iranica*, Vol. V/Fasc. 5 (1992), s. 485-487; Abetkov & Yusupov, agm., 1999, s. 23. Pehl. *Hyon/Xyon*, Aves. *X'iaona* [*Hyaona*]; bkz. F. Altheim, *Geschichte der Hunnen*, c. I, Berlin, 1959, s. 52-53; Bailey, "Iranian Studies", *BSOAS*, vol. 6, No. 4 (1932), s. 945-46. Bahsedilen bu sivri uçlu başlıklar günümüzde bilhassa Sibirya ve Orta Asya sahası Türk boyları arasında (Kazak, Kırgız Tuva/Soyot, Yakut/Saka/Saha, Altay Türklerinde) geleneksel kıyafetler olarak kullanılmaktadır. Kazakistan'da bulunan M. Ö. V-IV. yüzyıllar ile tarihlendirilen Esik/Issık Kurganı'ndan çıkan 'Altın Elbiseli Adam' kalıntısında böyle bir başlık dikkat çekmektedir. Daha da ilginç İran kaynakları Büyük Selçuklu Sultanı Alparslan'ın da sivri uçlu uzun bir başlık taktığını zikretmişlerdir; bkz. Osman G. Özgüdenli, *Selçuklular*, c. I, İSAM Yayınları, 2008, dn. 114: s. 161.

4 Golden, *Türk Halkları Tarihine Giriş*, 2002, s. 37; C.T.Metclyffe, "The Rajput Tribes" on the basis of the *Agnipurana*, vol.1, reprint: 1982, s. 20.

5 Taishan Yu, *A Hypothesis about the Source of the Sai Tribes*, Sino-Platonic Papers, (No: 106), 2000, s. 1.

6 M. A. Dandamayev, "Media and Achaemenid Iran", *History of Civilization of Central Asia*, vol. II, s. 37.

7 Ksenophon, *Anabasis* adlı eserinde Anadolu'da ilerleyen Yunan askerlerinin, Harpasos Nehri'nden (Çoruh Nehri) sonra *Skythen*'lerin memleketine girdiklerinden bahseder (M.Ö. 400'lerin başı); bkz. Ekrem Memiş, *İskitlerin Tarihi*, s. 7.

zafer sarhoşluğu ile Filistin'e kadar inerek tüm bölgeyi talan etmişlerdi. Mısır'a girmelerini ise Mısır Kralı Psametık I'in verdiği haraç engellemiştir<sup>8</sup>. Sakaların M.Ö. VII. - VI. yy.'lar arasında Mezopotamya, Suriye, Mısır, Anadolu ve Kafkasya'daki yerleşik kavimler üzerine giriştikleri şiddetli saldırıların kanıtları arkeolojik materyallerle de desteklenmiştir. Mezopotamya, Suriye ve Mısır'da M.Ö. VII. yüzyıl ile M.Ö. VI. yüzyılın başlarına ait arkeolojik sit alanlarındaki şehir duvarlarında ve Erivan yakınlarındaki Karmir-Blur'daki yakılmış bir Kuzey Urartu istihkâmının duvarlarında bulunan "İskit" tipi bronz ok uçları, bu muharebe ve istila hareketlerinin doğrudan kanıtları niteliğindedir<sup>9</sup>. Daha sonrasında Med kralı *Cyxares*, Sakalara ağır bir darbe indirerek sonunda onları Medya'dan kovmayı başarmıştır (M.Ö. 624)<sup>10</sup>. M. Ö. VI. yüzyıla gelindiğinde Medlerin yerine hakimiyet tesis eden Persliler ile Sakaların mücadeleleri dikkat çekmektedir. Antik kaynaklarda Saka/*Sacae* kabilelerinden biri olarak kabul edilen Massagetler (Massaget Sakaları) ile Persliler arasında Sir-derya (Jaxartes) civarlarında vuku bulan ve Pers hükümdarı Büyük Cyrus'un ölümüyle sonuçlanan savaşlardan bahsedilmiştir (M. Ö. 530/529)<sup>11</sup>. M. Ö. 514 veya 512 civarlarında ise Pers hükümdarı I. Darius, muazzam ordusuyla (Herodot'a göre 700.000 kişilik, Ctesias'a göre 800.000 kişilik) Saka topraklarına girerek istila etmeye çalışmışsa da Sakalar, sistematik göçebe-savaş taktikleri sayesinde dönemin bu süper gücünü yıldırmış ve topraklarından kovmayı başarmış, böylece kadim dünyada, "Saka topraklarının asla fethedilemeyeceği" algısını kesin bir şekilde yerleştirmişlerdir<sup>12</sup>.

8 E. H. Minns, *The Scythians and Northern Nomads*, 1970, s. 189; T. T. Rice, *The Scythians*, 1958, s. 45.

9 A. I. Melyukova, "The Scythians and Sarmatians", 1994, s. 99-100.

10 Dandamayev, "Media and Achaemenid Iran", s. 37.

11 Antik kaynaklar, Büyük Cyrus'un Orta Asyalı göçebelerle yaptığı bu savaşta, Perslilerin rakibi olan Kraliçe *Tomiris* komutasındaki göçebeler ordusuna dair farklı isimler kullanmışlardır. Herodot eserinde [*Tarih*, Kitap I: (214-216)] *Massagetae*/Massagetler –onların gelenek olarak birebir benzedikleri Saka/İskit kabilelerinden biri olduğuna dair söylentilerden bahseder –, Strabon [*Coğrafya*, Bölüm VIII: (5)] da onlar için hem *Sacae* hem de *Massagetae* ifadelerini kullanır - daha doğrusu Massagetleri Sakalardan saydığı için bir yerde doğrudan Massaget ismini kullanıyor, fakat savaşı anlatırken ise onları Saka şeklinde zikreder. bkz. Herodotus, *The Histories*, çev. Robin Waterfield, Oxford Univ. Press, 1998. s. 88; C. Hamilton & W. Falconer, *The Geography of Strabo*, vol. II, H. G. Bohn, London, 1856, s. 240, 247; A. Abetokov & H. Yusupov, "a.g.m.", 1999, s. 24; S. G. Klyashorny-T. İ. Sultanov, *age.*, 2004, s. 23-27. VI. yy. Romalı müellif Jordanes de *Getica*'sında [Bölüm X], onlardan *Getae* şeklinde zikreder (M.Ö. 529/530 civarı); bkz. *The Gothic History of Jordanes*, ed. Charles Christopher Mierow, Princeton University Press, 1915, s. 67

12 A. I. Melyukova, *agm.*, s. 101. M. Ö. IV. yüzyılda Avrupa Sakalarını hükümdarları Atheas/Atas'ın önderliğinde Makedonya Kralı Filip ile Tuna'nın sağ cenahı ve Trakya'daki mücadeleleri ile M.Ö. 329/328'lerde Spitamenes önderliğindeki Massaget Sakalarının Soğdiyana (Mâverâünnehir sahası) civarında Makedonyalı İskender'e karşı verdikleri vur-kaç savaşları ile görmekteyiz; bkz.

Sakaların tarih sahnesinde etkin rol oynadığı diğer dönem M.Ö. III-II. yüzyıllar arasında yine Batı yönünde gerçekleştirdikleri bir başka büyük göç hareketi ve bunun neticesinde Kuzey Hindistan, Mâverâünnehir, Afganistan ve Doğu İran coğrafyalarında vuku bulan hadiselerle olacaktır. I. göç dalgasında (M.Ö. VIII.-VII. yy.)<sup>13</sup> olduğu gibi bu diğer kapsamlı hareket de kesin bir şekilde Çin sınırlarında gerçekleşen savaşlar ile bağlantıdır. Çin kronikleri ve Batı dünyasındaki yazılı kaynaklarda aktarılan bilgiler bu kronolojik sürecin kanıtları niteliğindedir. M. Ö. III. yüzyılın sonlarından itibaren Çin'in kuzeyinde liderleri Mo-tu'nun kahramanlıklarıyla hızla yükselmeye başlayan Hun gücü, bugünkü Kansu merkezli olarak Doğu Türkistan, Tanrı Dağları'nın doğusu ve Altay Dağları'nın güneyinde etkin bir başka göçebe devlet olan Yüeh-chih'lere karşı M. Ö. 206 - M. Ö. 130 yılları arasında uzun soluklu bir savaş yürütmüş ve bu savaşlar sonucunda Yüeh-chih'ler önce İli - Çu nehir Havzaları ile Issık Göl'ün kuzeyinde daha sonrada Afganistan coğrafyasına kadar göç etmek zorunda kalmışlardır. Neredeyse 80 yıllık bu dönem aynı zamanda Saka boylarının da Batı yönündeki ikinci büyük göç dalgasını oluşturmuştur. Göç eden Saka ordularının bir kolu; Bolan ve Hayber Geçitleri, Gujarat, Rajasthan, Penjab gibi birçok farklı noktayı kullanarak Kuzey Hindistan coğrafyasına inerken<sup>14</sup>, diğer bir kol ise bugünkü Batı Türkistan ve Doğu İran sahalarına girmiştir. Polybius'un eserinde M. Ö. 206/205 civarlarına denk gelen bir zamanda Greko-Baktriya Krallığı'na doğru yaklaşan büyük bir göçebe akımından bahsedilmiştir<sup>15</sup>. Strabon ise M.Ö. 145-140 civarında

A. I. Melyukova, "a.g.m.", s. 106; , Arrien, *Anabasis*, trans. E. J. Chinnock, UK, 1893; <http://websfor.org/alexander/arrian/book4b.asp>; S. G. Klyashtorny-T. İ. Sultanov, *Türk'ün Üç Bin Yılı*, s. 44.

- 13 Doğu Chou hanedanı zamanında (M. Ö. 771 - M. Ö. 221) Çin ile Batı - Kuzey-Batı sınırlarındaki göçebe "Batı Jung/Rong" kavimleri arasında yüzyılı bulan uzun soluklu bir dizi savaş gerçekleşmiş (M. Ö. 720 - M. Ö. 623 yılları arasında), Doğu Chou devletine bağlı feodal bir devlet olan Ch'in'in idarecisi Dük Mu tarafından nihayetlendirilen son savaşla birlikte, M.Ö. 623 civarlarında "Batı Jungları" kontrol altına alınmıştı. Bu savaşlar zinciri doğal olarak sonraki dönemlerde de göçebe savaşçı kavimler arasında görülen "itme etkisini" yaratmış ve batı yönünde büyük bir göç hareketi gerçekleşmiştir. Söz konusu hadiseler doğal olarak Sakaların M. Ö. VIII. ve VII. Yüzyıllardaki göçleriyle kronolojik olarak örtüşmektedir. Bkz. N. Di Cosmo, *Ancient China and Its Enemies*, Cambridge Univ. Press, 2002, s. 303-304; *Han Hanedanlığı Tarihi (Bölüm 94 A/B) Hsiung-nu (Hun) Monografisi*, s. 3-4; Taishan, *A Hypothesis about the Source of the Sai Tribes*, Sino-Platonic Papers (no. 106), eds. V. H. Mair, University of Pennsylvania, 2000, Giriş s. 1-2.
- 14 Anup Rej, "Scythians and Sarmatians (Migration of the Aryan Tribes)", *The Royal Norwegian Embassy*, Bangkok, 2003, s. 7.
- 15 Hans Loeschner, "Notes on the Yuezhi - Kushan Relationship and Kushan Chronology", 2008, s. 1; Polybius, *Histories*, trans. E. S. Shuckburgh, Macmillian Publ., London-New York, 1889, reprint:Bloomington,1962:[Kitap10,böl.49] <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/>

*Iaxartes* Nehri'nin (Sir-derya) diğer tarafından gelerek Greko-Baktirya topraklarına hücum eden ve bu krallığın yıkılmasına neden olan büyük bir Saka hücumundan söz etmiştir.<sup>16</sup> Bunda yaklaşık on yıl sonra ise Sakalar kendilerini İran'ın doğu sınırlarında göstermişlerdir. Arşaklı hanedanından Part hükümdarları II. Phraates (M. Ö. 128/27) ve yerine geçen amcası Artaban (M. Ö. 126-22) Sakalara karşı giriştikleri saldırılarda öldürülmüşlerdir<sup>17</sup>. Bu hadiselerden sonra tarih sahnesinden çekilmeye başlayan Saka/İskit adı, Batı'da artık sosyo-kültürel anlamda bir yaşam biçimini ve coğrafi bir takım tanımlamaları ifade eden genel bir terim olarak kullanılacak, göçebe atlı-savaşçı bozkır kültürünün yeni aktif ırkı ve sancaktarı ise Hunlar olacaktır.

Tartışmalı olan Sakaların ırkı kökenleri hususunda bilim adamları tarafından birçok hipotez ortaya konmuş, günümüzde genel itibariyle “Hin-Avrupalı (İndo-İrani/İndo-Afgan; İndo-Europoid/Kafkasoid)” oldukları görüşü etkinlik kazanmıştır. XIX. yy.'da Zeus, Müllenhoff, Tomaschek, Fressel ve Wilser “İskitler'den” kaldığını söyledikleri bazı kelimeler ve dini inançları hakkında verilen malumattan hareketle onların İrani bir kavim olduğunu ileri sürmüş; XX. yy.'da Albert Herrmann

---

text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0234%3Abook%3D10%3Achapter%3D49; P. Bernard, “The Greek Kingdoms of Central Asia”, *History of Civilizations of Central Asia*, v. II, s. 97-98; Polybius, *Histories*, 1962: [Kitap11,böl.34] <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0234%3Abook%3D11%3Achapter%3D34>; A. D. H. Bivar, “History of Eastern Iran”, *The Cambridge History of Iran*, III (1), 1990, s. 187-188. Detaylı bilgi için ayrıca bkz. Egemen Çağrı Mızrak, *Bozkır Kavimleri*, Ötüken Neşr., İstanbul, 2017, s. 62-69.

- 16 Strabon'nun [*Coğrafya*: Kitap XI, Böl. 8, frag. 1-4] belirttiği gibi *Asii, Pasiani, Tochari, Sacarauli* isimli Saka kabilelerinin önderliğindeki bu şiddetli saldırı dalgası Baktriya sahasının (bugünkü Afganistan) yanı sıra Ermenistan ve Karadeniz'in doğu kesimlerini de içine alan çok geniş bir coğrafyayı kapsamıştır. Helمند Havzası'nın Sakalarla dolması nedeniyle bölge, Sakastan (daha sonraki ismi Sistan) adıyla anılmaya başlanmıştır. Pamirler üzerinden Kuzey Hindistan'a giren diğer kol ise Greko-Baktriya devletinin bir uzantısı olan İndo-Grek Krallıkları ile çarpışmış ve bölgede önemli fetihler yapmışlardır. Bkz. *The Geography of Strabo*, s. 245-246; W. W. Tarn, *Greeks in Bactria and India*, 1951, s. 272-273; A. K. Narain, *The Indo-Greeks*, The Clarendon Press, Oxford, 1957, s. 141. M.Ö. 185 civarlarında Greko-Baktriya kralı Demetrius I, güneyindeki Hindikuş Dağları'nın ötesine yani Hindistan coğrafyasında işgal hareketine girişti. M.Ö. 171 civarlarında Hindistan'dayken bir Yunan soylusu olan Eucratides tarafından aldedildi. Kuzey Hindistan'daki fetih misyonunu devralan Eucratidesle birlikte bağımsız bir İndo-Grek devletinin de temelleri atılmış olacaktır. Hindistan'daki bu Yunan devleti M.S. I. Yüzyılın ilk yıllarına kadar ayakta kalacaktır; Bregel, *age.*, s. 8.
- 17 F. Assar Gholamreza, “A Revised Parthian Chronology of the Perios (165-91 BC.)”, s. 98, 104-105, 112, *Greek and Hellenistic Studies*, ed. Edward Dabrowa, vol. 11, Jagiellonian University Press, Krakow, 2006 [kitap 42, frag. I]: Justin, *Epitome of the Philippic History of Pompeius Trogus*, çev.: J. Selby Watson, George Bell & Sons: Londra, 1886, s. 278; K. Enoki et al, “The Yüeh-chih and Their Migration”, 1994, s. 175.

(1926), sadece Pamir Sakaları olarak adlandırdığı grupla ilgili linguistik çalışmalar üzerinden onların Doğu İrani kökenli göçebeler olduklarını; yine Kretschmer (1921), Junge (1939), R. Grousset (1939)<sup>18</sup>, J. Potratz (1963), Rostovtzeff (1969) de onların İrani bir kavim olduklarını savunmuşlardır. Sakaların yaşam tarzları, örf ve geleneklerinden hareketle B. G. Niebuhr (1830), Neumann (1855), Grote (1857) onların Türk-Tatar kavimlerinden olabileceğini savunmuş; Çivi yazısı uzmanı Mordtmann (1870), Sus'daki çivi yazılı metinleri inceleyerek *Saka tigraxauda* ve *Saka haumavarga*'ların Türk olduğunu ispatlamaya çalışmış; 1880'de *Codex Cumanicus*'u neşreden Geza Kuun eldeki filolojik malzemeleri tetkik ederek onların Türklüğünü kabul etmiştir. G. Nagy (1895), Ural-Altay kavmi olduğunu iddia ederken O. Franke (1904) de Türk olduklarını belirtmiştir. E. Meyer (1926) ise Avrupa İskitlerini İrani kabul ederken Amu-derya ve Sir-derya dolayları ile buraların kuzeyinde yaşayan Saka gruplarının Türk soyundan olabileceğini beyan etmiştir. Huntignford (1935) İskitleri Asya kökenli Tatar veya Moğol ırkına mensup olduklarını kabul etmiş, Von der Osten (1956) Saka/İskitleri genel itibarıyla İrani kabul ederken Avrasya bozkır kuşağı içinde vuku bulan böylesi bir büyük harekette onlar arasında Türk toplulukların da olduğunu söylemiştir. Minns (1970), filolojik ve arkeolojik malzemeyi değerlendirerek Ural-Altay ırkına mensup olduklarını kabul etmiştir.<sup>19</sup> Ayrıca Minns, H. Triedler, B. Laufer ve Z. Velidi Togan bu kavimlerin hâkim tabakasının Türk kökenli olduğu kanaatindeydiler<sup>20</sup>. Richthofen'a göre İskitler doğudaki Ural-Altaylı unsurlarla karışmışlardı, Weisner ise Hipokrates'in tavsiflerine ve yapılan kafatası ölçümlerine dayanarak, İskitler'i *Turanid* tiple örtüşürmüştür<sup>21</sup>. Kul-Oba'da bulunmuş olan İskit vazolarındaki resimlerden hareket eden ve resimlerdeki elbiseleri eski Rus giysileriyle karşılaştıran İ. E. Zabelin; ikna edici deliller sunamayan Mannert ve Cuno ile G. İlovaiski, Sakalar'ın Slavlık tezini ileri sürmüşler, fakat Sakalar'ın kökeni hususundaki bu nazariye Rus ve Slav bilim adamları dışındaki diğer bilim çevrelerinde rağbet görmeyerek ilmî temelleri zayıf görüşlerden biri olarak kalmıştır<sup>22</sup>.

Arkeolojik materyalden anlaşıldığı üzere bu büyük göçebe boy birlikleri kuzey-doğu hattında, Güney Sibirya ve Altay Dağlarından başlayarak Tanrı Dağları, Kazak bozkırı ve Ural Dağlarına; güneyde Pamir Dağlarından başlayarak Hint

18 René Grousset, *Stepler İmparatorluğu*, çev. Halil İnalçık, TTK, Ankara 2011, s. 18.

19 Ekrem Memiş, *age.*, s. 22; İlhami Durmuş, *İskitler (Sakalar)* s. 13, 15-16.

20 Z. V. Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, c. I, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul, 1946, s. 34.

21 László Rásonyi, *Tarihte Türklük*, b. 3, 1993, s. 13.

22 Ekrem Memiş, *age.*, s. 22; İlhami Durmuş, *age.*, s. 14.

Alt-Kıtası'nın kuzey ve orta kesimleri ile bugünkü Pakistan, Afganistan, İran'a; batıda Karadeniz'in kuzeyi, Ukrayna steplerinden Karpat Havzası ve Tuna sahillerine kadar uzanan devasa bir coğrafyada yayılmışlardır. Bu muazzam coğrafya Asya'da Pamir, Tanrı ve Altay dağ silsileleri tarafından kırılmış, Ural Dağları ise adeta Asya'yı Avrupa'dan ayıran doğal bir set görevi görmüştür. Ancak engel gibi görünen bu coğrafi yapılar hiçbir zaman göç hareketlerini sekteye uğratamamış, otlak arayan göçebe kavimler arasındaki iletişimler, geleneksel sınırlar içerisinde çok uzun dönemler boyunca devam etmiştir<sup>23</sup>. Sakalar, 40. ve 50. paraleller arasında ve kuş bakışı olarak 7000 km.'den fazla uzantıya sahip bir sahaya yayılmışlardır<sup>24</sup>. Yine arkeolojik buluntulardan ve klasik kaynaklardan aktarılan bilgilerden, kökenlerinin ve ana yurtlarının Çin'in kuzeyi, Güney Sibirya - Altay Dağları sahası ve Orta Asya'ya dayandığı net bir şekilde ortaya çıkmıştır<sup>25</sup>.

Yapılan fizik-antropolojik tespitler bizlere, M.Ö. VII-V. yy.'da Aral Gölü sahası civarındaki Sakalar'ın; "Andronovo katmanının brakisefal *europoid* tipi" ile önemli ölçüde Orta Asya orijinli mongoloid formların karışımı bir popülasyon olduklarını göstermektedir<sup>26</sup>. T. A. Trofimova'nın kazalarına göre Aral çevresi Sakaları (M.Ö. VII.-V. yüzyıllar arası), önemli oranda Orta Asya menşeli mongoloid tip izleri taşıyan ve yoğun olarak Andronovo olarak görülen *europoid* tabakadan oluşan karışık bir nüfusu gösteriyordu<sup>27</sup>. Doğu Kazakistan'da bulunan Saka dönemine ait antropolojik materyal de heterojen olup, zaten hep var olan mongoloid karışımla birlikte Tanrı Dağları ve Altay Dağları ile Pamirler'in doğusundaki popülasyonlar ile kalıtsal benzerlikler göstermiştir<sup>28</sup>. Antropolojik tip bakımından Tanrı Dağları Sakaları, Doğu Kazakistan Sakalarına çok yakındı, lâkin daha sonraki zamanlarda, M.Ö. IV.-II. yüzyıllar arasında "mongoloid" özellikler azalmıştır. Bu nokta önemlidir; çünkü çoğu bilim adamının "Hint-Avrupalı" kimliğine bürüdüğü İskit/Sakalar'a ilişkin ön yargılı tespitleri yıkacak niteliktedir. Pamir Sakalarına gelirse, onlar antropolojik bakımdan sözünü ettiğimiz doğudaki diğer Saka gruplarından önemli farklılıklar arz etmektedir. Litvinskiy, Pamir Sakalarının oldukça enteresan

23 Ekrem Memiş, *age.*, 1987, s. 15; Hermann Parzinger, "Scythians: Nomadic Horsemen of the Eurasian Steppe", *Preservation of The Frozen Tombs of the Altai Mountains*, UNESCO, World Heritage Convention, 2008, s. 19.

24 Abdülhaluk M. Çay - İlhami Durmuş, "İskitler", *Türkler*, c. I, 2006, s. 576.

25 Hermann Parzinger, *agm.*, s. 19.

26 A. Abetekov & H. Yusupov, "a.g.m.", 1999, s. 24.

27 Tezcan, "Kuşanların Menşei", *Türkler*, c. I, Ankara, 2006, s. 801.

28 A. Abetekov & H. Yusupov, *agm.*, s. 24.

olan antropolojileri hususunda da bilgi verirken Bernshtam'ın kazılarında ele geçirilen kronolojik materyalleri araştıran V.Ginzburg, Pamir Sakalarının (erkek-kadın) yüksek dolikosefal kafa yapısına sahip olduklarını belirtir. Kafatası serileri *europoid* tipinin Akdeniz ırkına aittir. T. P. Kiyatkina Pamir'deki 34 erkek ve 29 kadın kafatası üzerinde yaptığı araştırmada erkek kafataslarının keskin bir şekilde dolikosefal kafatası tipinde olduğunu, fakat "atlı-savaşçı göçebe" kavimlerde sıkça rastlanılan yapay kafatası deformasyonuna rastlanmadığını söylemiştir<sup>29</sup>. Tüm bu veriler Pamir Sakaları'nın Saka grupları arasındaki indo-europoid silsileye yakın bir grup olduğuna işaret ederken, diğerlerinin (Tanrı Dağları, Doğu Kazakistan, Altay Dağları ve Aral Gölü civarı) Altay silsilesine yakınlığını gösterir.

Günümüz Türk bilim insanları tarafından da biraz yanlış anlaşılmış olan Andronovo döneminin meşhur "*europoid* tipi" meselesini biraz açmak gereklidir. Aslında birçok bilim adamı tarafından Hint-Avrupalı "Ari" atlı-çoban kültürünün en önemli temsilcileri olarak gösterilen Andronovo *europoid* tipi, fizik-antropolojik açıdan Turanî tipin temel özelliklerini taşıyan bir formdur, Fakat Liptak'ın da yaptığı gibi bu form üstü kapalı ve neredeyse hileli diyebileceğimiz bir şekilde tarif edilmiştir - Lipták, 1962'den sonra bu tipi CroMagnoid-C olarak adlandırarak ve tamamen Avrupaî yani europoid/kafkasoid bir izlenim vermeye çalışmıştır<sup>30</sup>. Kısacası Andronovo'nun sözde *europoid* denilen halkı Avrupalı bir görünümünden ziyade aslında Turanî bir görünüme sahiptir. Son dönemlerde yapılan antropolojik çalışmalar sayesinde Turanî tipin "Andronovo formuna/Güçlü Andronovo formu" bilhassa günümüz Doğu Türkistan Kazakları'nda yüksek oranda rastlandığı tespit edilmiştir<sup>31</sup>.

### **Sakalar ve Göktürklerin Ana Yurt Bağlantıları**

Çalışmamızın bu kısmında Göktürklerin ana yurdu kabul edilen *Suo/So* ülkesi ile Güney Sibiry'a'daki ilk Saka yurtları arasındaki bağlantıya ve bilim adamları tarafından Sakalara ait olduğu kabul edilen Altay bölgesi ve Pazırık Kurganı'ndaki insan buluntuları üzerinde yapmış oldukları genetik araştırmalara yer vereceğiz.

Tarihçiler, filologlar, antropologlar ve etnologlar arasında en azından Bronz Çağı'ndan itibaren çok geniş bir yayılma alanına sahip olan proto-Türkler'in, ana yurtlarının neresi olduğu hususunda kesin bir kanaat olmamakla beraber,

29 Tezcan, "Kuşanların Menşei", s. 801.

30 Gyula Henkey - Izabella Horvath, "Sincan ve Çin'deki Kazakların Fiziksel Antropolojileri ile İlgili Yeni Veriler", çev. Bülent Keneş, *Türkler*, c. I, Ankara, 2006, s. 541.

31 Gyula Henkey - Izabella Horvath, agm., s. 542.



konuyla ilgili belli başlı birkaç görüş bulunmaktadır<sup>32</sup>. Son dönemlerde yapılan arkeolojik çalışmalar doğrultusunda kadim Türk ana-yurdunun Altay Dağları'nın kuzeyi ile Sayan Dağları'nın güneybatısı arasındaki bölge olduğu yönündeki tez, bu husustaki en kuvvetli görüş olarak durmaktadır<sup>33</sup>. İşte bu noktada Saka ve Göktürk ana vatanları meselesi çok önemli bir ortaklığı gözler önüne sermektedir.

Göktürklerin kökenlerine ve ilk yurtlarına dair bilinen en eski bilgileri barındıran Çin yıllıklarında dört temel yer adı görmekteyiz. Esas olarak “*Hunların başka bir soyu*”<sup>34</sup> oldukları belirtilen Göktürklerin, ilk yaşadıkları bölgelerle ilgili verilen üç yer adı şu şekildedir: Altay Dağları, P'ing-liang ve Hsi-hai (Batı Denizi).

“T'u-chü'e'ler (Göktürkler) önceden P'ing-liang (şimdiki P'ing-liang Chün) muhtelif Hu'larından idi. Aslında Hunların başka bir soyudurlar. Soyadları A-shih-na'dır. Sonraki Wei (zamanında) T'ai-wu, Ch'ie-ch'ü ailesini yıktı. A-shih-na beş yüz aileyle Juan-Juan'lara sığındı. Chin-shan'da (Altay Dağları) ikamet ettiler... Başka bir rivayete göre ise onların ülkesi Hsi-hai'nin (Batı Denizi: Etsin Göl bataklığı) yukarısında komşu ülke tarafından yıkıldı. Erkek, kadın, küçük-büyük herkes öldürüldü. Henüz on yaşında bir erkek çocuğu hayatta kaldı...”<sup>35</sup>.

Görüldüğü üzere bu yerler; ana yurtlarıymış gibi verilen P'ing-liang ve/veya Hsi-hai bölgeleri ile kaçarak yerleşmek zorunda kaldıkları ve Çinlilerin onları resmî şekilde tanıdıkları bölge olan Altay Dağları idi. P'ing-liang ile Hsi-hai sahaları bugünkü Doğu Türkistan coğrafyasının Kansu eyaleti civarlarına işaret etmektedir. Yani bu

- 32 a- Dil açısından yer tespit edenler: Altayların doğusu Wiedeman (1838), Radloff (1891), Kingan/Kadırgan Dağları'nın doğusu Ramstedt (1928), Liçeti (1940), K. H. Menges (1968) 90. boylamın doğusu. b- Çin kayıtlarına göre yer tespit edenler: Klaproth (1824), Hammer (1832), Castren (1848), Schott (1849), Vambery (1885), Asistov (1896), Oberhummer (1912), E. Posker; Baykal'ın doğusu (1924), W. Koppers (1937); Baykal'ın güneybatısı. c- G. Almasy (1902): Kırgız bozkırlarıyla Tanrı Dağları veya Altaylar arası, etnolojiye dayanarak O. Menghin (1937): Altay Dağları ile Kırgız bozkırları arası. d- Sanat tarihçisi Strzygowsky (1935): Tanrı Dağları - Kuzey-batı Asya sahası arası, Kültür tarihçisi Zichy (1938): İrtiş Nehri ile Ural Dağları arası. e- Avrasya/Aral Gölü -Tanrı Dağları arası: Z. V. Togan (1928 ve 1946), Gyula Nemeth (1934), Necip Üçok (1943). Jean-Paul Roux, Türkler'in ana-vatanını Avrasya'nın kuzeyine en uzak doğu uçlarına Sibirya'nın orman ve tayga kuşağına götürmektedir. Bkz Reha Oğuz Türkkan, “Türk Tarih Tezleri”, *Türkler*, c. I, Ankara, 2002, s. 417. Ayrıca bkz. R. O. Türkkan, “Türklerin İlk Yurdu ve Yayılış Sahaları”, *Türk Dünyası El Kitabı* (Giriş Bölümü), c. I, bask. 2, Ankara, 1992, s. 3 (s. 3-6); Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, 3. Bask., Boğaziçi Yayınları, 1983, s. 47; J. P. Roux, *Türklerin Tarihi*, 3. b., 2007, s. 50-51.
- 33 A. Taşağıl, *Kök Tengri'nin Çocukları*, 3. b., 2014, s. 45.
- 34 Taşağıl, “Gök-Türklerin Menşei Problemi”, *XIV Türk Tarih Kongresi* (9-13 Eylül 2002), c. III, Ankara 2005, dn. 4: s. 419 ; Taşağıl, *Gök-Türkler (I-II-III)*, TTK Basımevi, Ankara 2012, s. 9.
- 35 Taşağıl, *Gök-Türkler*, TTK Basımevi, Ankara 2012, s. 95, 110.

bilgilere göre Göktürkler, Sonraki Wei hanedanı zamanında uğradıkları bir saldırı sonucunda, Kansu civarlarındaki yurtlarından kaçarak Altay Dağları'na gelmiş ve buraya yerleşmişlerdir. Lakin yine Çin kaynaklarında, Göktürklerin ilk çıktıkları ana vatanlarının Hunlar'ın kuzeyindeki “*Suo/So*” ülkesi olduğuna dair bir rivayet daha bulunmaktadır. Gök Türklerin menşeiyle ilgili olarak iki temel efsane vardır. Bunlardan biri herkesin malumu olduğu üzere dışı bir kurttan türeme efsanesidir. Diğerisi ise işte bu *Suo* ülkesinden neşet etme hadisesidir<sup>36</sup>.

Muhtelif Çin kaynaklarından aktarılan bilgilere göre *Suo* ülkesi “*Hunların kuzeyindedir*”. *Suo* ülkesinin konumuyla ilgili önemli çalışmalar yapan bilim adamlarına göre Hunların kuzeyi olarak gösterilen bu bölge, Altay Dağlarının kuzeyinde, Yenisey Nehri'nin kaynaklarının bulunduğu geniş havzada yer almaktadır. *Suo* ülkesinin yeriyle ilgili kayıtlarda, ülkenin çok soğuk olması Abakan (A-fu), Kem (Chien), Yenisey (Ch'u-che) gibi nehirlerle Batı Sayan dağlarından (Chien-ssu-ch'u-che-shih) söz edilmesi, bu görüşü güçlendiren kanıtlardır<sup>37</sup>. Göktürkler bir şekilde bu ana yurtlarından ayrılmak zorunda kalmış ya da bu merkezden güneye doğru yayılmışlardı. Neticede bugünkü Kansu bölgesi dolaylarına yurt tutanlar, büyük bir saldırı nedeniyle M.S. 450'lerden itibaren kendilerine yeni bir yurt vazifesi yapacak olan Altay dağlarının güney eteklerine yerleşmişlerdir<sup>38</sup>. N. Aristov ve onu takip eden L. P. Potapov, *So/Suo* ülkesi ve Göktürklerin (T'u-chüeh/Tujue) kökenini Güney Sibiry'a da Altayların kuzeyindeki Biya nehrinin yukarı mecralarında Kuu/Kuğu nehirleriyle birleştiği Yukarı-Çelkandı bölgesine ve orada yaşayan Kumandı ve Çelkandı (Kuu-kiji) boylarına bağlamaktadırlar.<sup>39</sup> Konuyla ilgilenen O. Pritsak da *Suo/So* ülkesinin yeri hususuna değinerek *So/Soo*'yu Yakutların kendilerine verdiği isim olan *Sakha/Saka/Saha* ile özdeşleştirmiştir<sup>40</sup>. Dil bilim açısından esasında Pritsak'ın *Suo/So/Soo* ~ *Sakha/Saka/Saha* aynileştirmesinden daha öncesinde Japon alim K. Şiratori, Usunları Aşina ailesi ve Türkler ile ilişkilendirdiği çalışmasında *Suo*'nun, *Sai* ya

36 Taşağl, “Gök-Türklerin Menşei”, s. 419-420; Taşağl, *Gök-Türkler*, s. 9-10.

37 Taşağl, agm., s. 420.

38 S. V. Kiselev, *Drevnaya İstoriya Sibiri*, 1951; A. Bernstam, *Sosialno-ekonomiçeskiy stroj Orhono-Yeniseyskiy İyurok*, (VI, VII), Moskva-Leningrad, 1946: bkz. Ahmet Taşağl, “Gök-Türklerin Menşei Problemi”, dn. 9: s. 420.

39 L. P. Potapov, *Etniçeskiy sostav i proishojdenye altaytsev (İstoriko-etnografiçeskiy oçerk)*, Nauka, Leningrad, 1969, s. 54. Ayrıca bkz. N. A. Aristov, *Zametki ob etniçeskom sostave Turkskih plemen i narodnostey i svedeniya ob ih çislennosti*, ott. İz.: Jivaya starina, vıb. 3-4, 1896, s. 279.

40 O. Pritsak, (1959b), “Das Abakan- und Čulymtürkische und das Schorische”, *Philologiaen Turcicae Fundamenta*, ed. J. Deny, Franz Steiner Verlag, Wiesbaden, s. 600.

da *Saka/Sacae*'nin transkripsiyonu olabileceğini söylemiştir. Sai/Saka kabilelerinin tarihi ve kökenleri konusunda Çin kaynakları üzerinde ciddi çalışmalar yürütmüş olan yakın zamanların önemli tarihçisi Taishan da *Suo*'nun [Çince transk. *Sheak*], “*Sai*” veya “*Saka*”nın başka bir transkripsiyonun olabileceğini, bunun gerçekliği durumunda da Yüeh-chih ve Usunlar ile Göktürkler arasındaki ortak bazı unvan ve kelimelerin (Bek, Yabgu, Şad gibi) nereden gelebileceğinin açıklanabileceğini belirtmiştir<sup>41</sup>. Taishan aynı zamanda Ch'in hanedanı öncesi kayıtlarda, Batı Jung/Rong'larının *Yun* soyadlı kavimlerinden olan *Suoju*'ların, transkripsiyonunun [*Sai-kia*] olduğunu ve bunların M.Ö. II. yy. ortalarında Greko-Baktırya krallığına son veren Strabon'da geçen dört meşhur Saka kabilesinde *Sacarauli/Sakarauli*'lerle özdeşleştiğini iddia etmiştir<sup>42</sup>. *So/Suo* ifadesiyle ilgili olarak bir diğer önemli veri, farklı bir çalışma üzerinden gelmektedir. Çince'de “organ, sicim; bağlamak, sarmak” anlamına gelen *So/Suo* karakteri ve bu bağlamda kullanılan *So-t'ou* (So-başlılar) tabirlerinin, söz konusu ülke halkının uzun saç tarzına istinaden yapılan bir tanımlama olduğu düşünülmektedir<sup>43</sup>. Shiratori'nin Çin kaynakları üzerinden bilhassa “Merkezi Ülke/Orta Krallık” topraklarını çevreleyen “yabancı” kavimlerin saç stillerini incelediği eserinde, *So-t'ou* kabilesinin “*Hsiung-nu soyundan ve To-pa silalesinden...*” olduğu ve saçlarının stilinden ötürü (sicim/organ şeklinde örülmüş at kuyruğu), onlara “*So-t'ou*” denildiği belirtilmiştir. İç Asya ve Doğu Asyalı kavimlerde sık rastlanılmayan bu özel saç stilini Gök Türklerin, hatta Sui-shu'daki bir kayda göre C'hi-min Kağan'ın (Aşina Cankan/Tölis Kağan) bizzat kendisinin kullandığı da ifade edilmiştir<sup>44</sup>.

Göktürklerin yanı sıra “*Suo*” ülkesi esasında Erken Sakaların doğudaki ana yurtları bağlamında da üzerinde durulması gereken çok önemli bir konumdadır. Sözü edilen bu sahalarda, esasında bugün Rusya Federasyonu'na bağlı Güney Sibirya'daki Altay ve Tuva Cumhuriyetlerindeki kadim Sakalara ait kurgan alanlarıyla da

41 Taishan, A Study of Saka History, *Sino-Platonic Papers* (no. 80), University of Pennsylvania, 1998, s. 142; Taishan, “The Origin of the Kushans”, *Sino-Platonic Papers* (no. 212), University of Pennsylvania, 2012, s. 15.

42 Taishan, “A Study of Saka History”, 1998, s. 2, 23, 33. *Suoju - Sacarauli* özdeşleştirilmesi daha önce Cen tarafından da yapılmıştır: Cen Zhongmian, *Hanshu Xiyuzhuan Dili Jiaoshi* (Commentary on Place Names in the Chapter Concerning the Western Regions in the Hanshu), Beijing, 1981, s. 332-334; bkz. Taishan, “A Study of Saka History”, 1998, dn.: 23, s. 23, 40.

43 Denis Sinor, “The establishment and dissolution of the Türk empire”, s. 287-88, *The Cambridge History of Early Inner Asia*, vol. I, Cambridge University Press, 1990.

44 K. Shiratori, “The queue Among the Peoples of North Asia”, n. 4, Toyo Bunko, 1929, s. 26-27. Moğolistan'da bulunan Göktürk dönemine ait petrogliflerde bu “hususî” saç stilinin nasıl olduğu açık bir şekilde görülmektedir (Bkz. Resim-1 ve Resim-2).

çok yakından bağlantılıdır. Bu bağlamda Batı Sayan Dağları ile Tannu Dağları arasında yer alan Tuva/Tıva'nın, Yenisey Nehri'nin bir kolu olan Uyuk Irmağı kenarında bulunan Turan bölgesinde tespit edilen ve Erken Sakaların en kuzey-doğudaki mirasçılarına ait olan *Arcan/Arjan/Arzhan* Kurganları [Krallar Vadisi Kurganları (M. Ö. IX - M. Ö. VII)]<sup>45</sup> ile Altaylar'da 1929 senesinde Gryaznov ve Rudenko önderliğinde ilk kazılarına başlanılan Pazırık Kurganları (M. Ö. V - M. Ö. III. yy. arası) büyük öneme haizdir.

### Genetik Çalışmalar

Sakaların kökeniyle ilgili olarak (aynı durum Yüeh-chih, Usun ve Ak Hun/Eftalitler için de geçerlidir) birçok önemli araştırmacıda adeta bir mutasyon şeklinde var olan Hint-Avrupacı (Pan-İranist) geleneksel tutuma karşın son dönemlerde tamamen bilimsel ve “yorundan uzak” genetik araştırmalar ışığında gelen güçlü yeni veriler adeta ön yargılı bakış açılarını kırarak niteliktedir<sup>46</sup>. Söz konusu genetik çalışmalar

45 Arjan kazı-alanı, yüzlerce kurganın gömülü olduğu Saka Çağı'nın en önemli merkezlerinden biridir. Bölgedeki ilk çalışmalar Sovyet bilim adamı M. P. Gryaznov tarafından 1970'lerde yapıldı (Arjan-I). Arjan-I kurganının yaşı M.Ö. VII.-VI. yüzyıllar olarak tespit edilirken, çıkarılan maddi kültür buluntuları arasında M.Ö. IX. ve VIII. yüzyıllarla tarihlendirilen eşyalar vardır. Daha sonra 1998-2003 yılları arasında H. Parzinger, K. Çugunov ve A. Nagler liderliğindeki Alman-Rus arkeoloji heyeti Arjan'daki ikinci önemli saha çalışmasını başlattı. 1997-2003 seneleri arasında yapılan çalışmalarda birçok kurgan, içlerindeki muazzam miktarlardaki muhtelif değerli eşyalar ve insan kalıntularıyla birlikte gün yüzüne çıkarıldı. Arjan-II, M.Ö. VII. yüzyıl sonlarıyla tarihlendirildi. Sibirya'nın Krallar Vadisi lakabı verilen bölgede Hermitaj müzesi öncülüğünde 2008'den itibaren yeni kazılara başlanmıştır [Chugunov (2011), Çinge-tey I], 2014'de I. Rukavishnikova Arjan-V kazı sahasını keşfetmiştir. 2016-2017 yılları arasında İsviçreli bilim adamı Gino Caspari önderliğinde Rus Bilimler Akademisi ve Hermitaj müzesinin destekleriyle yürütülen çalışmalar neticesinde yeni bir Saka “kraliyet mezar” sahası bulunmuş; Tunnug-I veya Arjan-0 denilen bu kurgan sahası M. Ö. IX. Yüzyıl ile tarihlendirilmiştir. Bkz. Hermann Parzinger, “Scythians: Nomadic Horsemen Of the Eurasian Steppe”, s. 19-24; Barbara Armbruster, “Gold Technology of the ancient Scythians - gold from the Kurgan Arzhan 2, Tuva”, *Archeo Sciences*, (33) 2009, s. 187-193. Arjan-I Kurganı hakkında detaylı bilgi için bkz. M. P. Gryaznov, *Arjan (Tsarskiy kurgan ranneskifskavo vremni)*, Nauka, Leningrad, 1980; Gino Caspari, Timur Sadykov, Jegor Blochin, Irka Hajdas, “Tunnug 1 (Arzhan 0) - an early Scythian kurgan in Tuva Republic, Russia”, *Archaeological Research in Asia*, 2017; DOI: 10.1016/j.ara.2017.11.001 [https://doi.org/10.1016/j.ara.2017.11.001. Received and Revised form: 31 Oct. 2017; Accept. 3 Nov. 2017].

46 Rahatlıkla ön-yargılı politik bir tutum diyebileceğimiz Avrupa/Batı merkezci Hint-Avrupacı görüşü Mirfatih Zekiyeş şu sözlerle çok iyi özetlemektedir: “Avrupa merkezlik bir bilim değil, öncelikle Avrupalıların Hint-Avrupalı ırkların çıkarlarıyla ilgili tarihi meselelerin hallinde Avrupa'nın en başından beri Avrupalılara ait olduğunu, Asya'nın pek çok bölgesinde yalnızca Hint-Avrupa kökenli ırkların yaşadığını, kendileri dışında kalan halkların ise bugün yaşadıkları topraklara çok geç dönemlerde çıkıp geldiklerini ispat etmeye çalışan Hint-Avrupalıların ideolojisidir”; bkz. M. Z. Zekiyeş, *Türklerin ve Tatarların Kökeni*, çev. Ahsen Batur, Selenge, İstanbul, 2006, s. 27.

bilhassa Doğu-Kuzeydoğu Sakaları'nın soy haritalarının en çok günümüz Türk kavimleriyle (Altay kişi, Uygur, Kazak) ve bazı Ugor unsurlarla (Samoyi Selkup'lar gibi) eşleştiğini göstermiştir. Saka/İskit menşe'li Altayların kadim Pazırık Kültürü halkının insan kalıntıları ve mumyalarından alınan örnekler üzerinde yapılan DNA analizleri sonucunda, [S. I. Rudenko ve M. P. Gryaznov (Pazırık Nekropolü), V. D. Kubarev (Yusıd, Ulandık, Sailugem gömü kompleksleri); N. V. Polosmak ve V. I. Molodin (Ukok Platosu); Samaşev ve Francfort (Berel Nekropolü); Molodin, H. Parzinger ve D. Tseveendorj (Olon-Kurin Gol nekropolü)] genetik açıdan bilhassa günümüz etnik Altaylıları (yani Altay Türkleri) ile çok yakın akraba oldukları, bunun dışında yine günümüz Türk boylarından Uygurlar ve Kazaklar ile Batı Sibirya'nın Ural dilli kavimlerinden Samoyed Selkup'larla da yüksek oranlarda genetik akrabalıkları tespit edilmiştir. M. Gonzalez-Ruiz bu hususta dikkat çekici şu açıklamayı yapmıştır: “*Elimizdeki Pazırık grubu örnekleri genetik açıdan günümüz Altaylılarından hiçbir dikkat çekici farklılığı yoktur*”<sup>47</sup>. Ortada tartışmaya yer olmayan bilimsel veriler dursa da bazı bilim insanları bu sonuçları bile hâlâ “İran-Samoyii” gibi göstermektedir. Bu net sonuçlara dahi adeta yukarıda bahsettiğimiz “Hint-Avrupacı” tutumla yaklaşım biçimini bilimsel etikten uzak buluyoruz.

Saka gruplarının tamamının “Türk ya da Altay kökenli” olduklarına dair bir iddiamız söz konusu olmamakla beraber kadim zamanlarda Güney Sibirya (Altay - Tuva) bölgesi yoğunluklu olmak üzere bilhassa bu merkezî sahadan Amu-derya Havzası'na kadar inen engin coğrafyada muhtelif “Türk” kökenli Saka gruplarının arziendam etikleri görüşünderiz. Herodot ve Hippokrat'ın eserlerinde, Saka/İskitlerin “yaşam-tarzları”, “sosyo-kültürel yapıları”, “kurgan-gömmü” geleneklerine dair verilen bilgelerin, sonraki dönemlerdeki Türk veya daha geniş kapsamıyla Altaylı kavimler ile muazzam derecede örtüştüğü görülmektedir. İnsan kalıntılarının antropolojik tetkiki bakımından yoğun bir şekilde dolikosefalik

47 M. Gonzalez-Ruiz et al., “Tracing the Origin of the East-West Population Admixture in the Altai Region (Central Asia), *PLoS ONE*, 7 (11), 2012, s. 9-10 [e48904. doi: 10.1371/journal.pone.0048904. Epub 2012 Nov 9]; V. I. Molodin, “The Frozen Scythian Burial Complexes of the Altai Mountains: Conservation and Survey Issues”, Preservation of The Frozen Tombs of the Altai Mountains, UNESCO, World Heritage Convention, 2008, s. 25-26. Daha öncesinde Altaylar'ın Kızıl (1) ve Sebütey (2) kazı alanlarında 2500 yıllık Saka dönemine ait iskeletler incelenmiş mtDNA HV-1 analizleri sonucunda Kızıl'daki Batı Avrasya haplogrubu N1a; Sebütey'dekiler ise Doğu Avrasya haplogrupları F2a ve D olarak tespit edilmiştir; bkz. Ricaut F. et al. "Genetic Analysis of a Scytho-Siberian Skeleton and Its Implications for Ancient Central Asian Migrations", *Human Biology*, 2004a, 76 (1): 109-125; Ricaut F. et al. "Genetic Analysis and Ethnic Affinities From Two Scytho-Siberian Skeletons", *American Journal of Physical Anthropology*, 2004, 123: 351-360.

Akdeniz europoid tipine sahip “Pamir Sakaları” hariç; Tanrı Dağları, Altaylar, Doğu Kazakistan ve Aral bölgesi Sakaları önemli oranda mongoloid unsur karışımları barındıran “Güçlü Andronovo” modeline, yani Turanoid/Turanî tipe benzemektedirler. Ayrıca, özellikle kuzeydoğudaki Sakaların “Türklüğüne” dair çok önemli bir kanıt, Pazırık buluntuları arasında yer alan 183 cm. x 200 cm. ebatlarındaki gayet incelikli dokunmuş bir halıdan gelmektedir. Yapılan araştırmalarda bu eski halının Senneh ya da Pers düğümüyle değil de Türkiye’de dokunan halılara özgü olduğu bilinen ve Gördes (Manisa - Gördes) düğümü ya da diğer adıyla Türk düğümü denilen stilde dokunmuş olduğu tespit edilmektedir<sup>48</sup>.

Neticede tüm bu bilimsel çalışmaların ışığında, Sakalar ve Türkler arasında yakın sosyo-kültürel kodların ve coğrafi ortaklıkların yanı sıra çok güçlü genetik akrabalıkların da bulunduğunu açık bir şekilde söyleyebiliriz.

### **Tarım Havzası Mumyaları**

Çin’e bağlı Sincan Uygur Otonom Bölgesi (Çin. *Xinjiang*) yani Doğu Türkistan’ın en eski sakinlerinin kimler olduğu meselesi bilim çevrelerince uzunca bir dönemdir yoğun bir şekilde tartışılan önemli bir konudur. Tarihsel açıdan Çin kaynaklarından elde edilen bilgilere göre M. Ö. III. yüzyılın sonlarına doğru hızla yükselen Hun gücünden önce Yüeh-chih’lerin hakimiyetinde olan bölge M. Ö. II. yüzyılda kısa bir süreliğine de olsa Hunların kontrolüne geçmiş daha sonrasında bölgede Han

48 Findley, *The Turks in World History*, 2005, s. 25-26; Nejat Diyarbekirli, Hun Sanatı, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1972, s. 132-133. Buna karşın İranistler ise T. A. Mollaev’in de belirttiği gibi hayli ön-yargılı üç “Hint-Avrupacı”nın (J. H. Klaproth, K. V. Müllenhoff, V. F. Miller) ortaya attıkları bilimsel metodolojiden uzak bir teorik yaklaşım üzerinden hareket ederek, Eski Çağ kaynaklarında farklı dillerde ve alfabelerde yazılmış, Saka-İskitlere ait olduğu düşünülen herhangi bir etnonim, antroponim vs. alarak, gelişigüzel bir biçimde İranî ve İndî lisanlardaki sözcüklerle karşılaştırmışlar; bunun sonucunda da tüm Saka gruplarını adeta zorlama bir şekilde İranî kökenlere dayayarak bu hipotezlerini “genel kabul gören” resmî bir tarih anlayışına dönüştürmüşlerdir. Hâlbuki uyguladıkları bu sağlıksız filolojik metod ile herhangi bir kelimenin etimolojisi dünyadaki herhangi bir lisan üzerinden yapılabilmekte ve bu da aslında hipotezlerini ne kadar zayıf temellere oturttuklarını göstermektedir. 19. yüzyılda Doğu Sus yakınlarındaki çivi yazılı metinler üzerinde çalışan Mordtmann’ın Saka lisanında Türkçe ve Fin-Ugor kökenli kelimeler ve bilhassa fiiller tespit ederek onların Türk-Tatar kökenli olduklarını iddia etmiş; ayrıca 1969’da Kazakistan’ın Issık bölgesinde bulunan ve “Altın Elbiseli Adam” ile ün yapan Esik Kurganı’nda (M.Ö. V-IV.yy. ile tarihlendirilmiştir) bulunan küçük bir kaptaki Runik yazının Süleymanov tarafından yapılan transkripsiyonu da Sakaların ya da onların arasındaki bazı kolların Altaylı olabileceğini önemli ölçüde destekler nitelikte deliller olmuştur. Bkz. Anatole A. Klyosov, “The Principal mystery in the relationship of Indo-European and Türkic linguistic families, and an attempt to solve it with the help of DNA genealogy: reflections of a non-linguist”, *Journal of Russian Academy of DNA Genealogy*, 2010, s. 5-7: <http://s155239215.onlinelibrary.com/doi/10.1080/155239215.2010.500000>; İlhami Durmuş, *İskitler (Sakalar)*, 2008, s. 21.

hanedanına ait askeri valilikler tesis edilmiştir. M. S. 840 senesinde Moğolistan merkezli kağanlıkları Yenisey Kırgızları tarafından ortadan kaldırılan Uygurların bölgeye gelişine kadar Hun-Türk, Tibet, Turfan, Moğol-Tunguz ve Çin soyundan hükümdarlara tabi birçok küçük krallık ve valiliğin bulunduğu coğrafyada etnik karışıklığın varlığı Çin kaynakları sayesinde açık bir şekilde anlaşılmaktadır.

Tarım Havzası merkezli olarak Doğu Türkistan'da, bölgenin kadim yerli ahaliilerine dair yapılan arkeolojik araştırmalar kuzeyde Altay Dağları'ndan batıda Pamirler, güneyde Kunlun Dağları, merkez hatta Tanrı Dağları ve doğuda Kansu Eyaleti yakınlarındaki Turfan'a uzanan 12 ana mevki üzerinde toplanmıştır. Bunlardan ilki İsveçli bilim adamı Folke Bergman'ın 1934 senesinde Lop Nor bölgesinde bir dere kenarında keşfettiği ve Küçük Nehir (Xiaohe) adını verdiği kazı alanıydı. Toprak bir tepenin üstünde tahta kolonlarla işaretlenmiş bir mezarlıktan çıkarılan mumyalar bilim dünyasını şaşırtmıştı. Öncelikle mumyalar “mongoloid” özelliklere sahip değillerdir. Ayrıca mezarlarda çanak-çömlek çıkmayışı İsveçli'nin mukayeseli arkeoloji metoduyla buluntuların tahminî bir tarihlendirmesini yapmasını engellerken, diğer taraftan Çin'e dair herhangi bir işaretin bulunmaması (o dönem için ‘ipek’) mezarlığın en azından Batı Han İmparatorluğu'nun bölgeyi işgalinden önceki dönemlere ait olduğu sonucuna varmasını sağlamıştı. Dahası, Bergman ve kumaş uzmanı Vivi Sylwan, Stockholm'a getirilmiş olan bazı dokumaları incelemişler ve sürpriz bir sonuçla karşılaşarak Bergman'ın “*tabii ki hiçbir doğrudan ilişki yoktur*” söylemine rağmen bunların Bronz Çağı'nda Danimarka'da bulunan dokuma örnekleriyle çok büyük benzerlikler gösterdiğini tespit edilmişti. 1979 senesinde ise Çinli arkeologlar Xiaohe sitesinin kuzeyinde Gumugou'da yapılan kazılar sırasında M.Ö. 1800 ile tarihlendirdikleri insan kalıntıları buldular ve bunları kafkasoid/europoid kökenli olarak tanımladılar. Mezarlardan çıkan buğday tohumları, hayvan kemikleri ve yünlü dokumalar ziraatle uğraşan sığır yetiştiricisi bir topluluk olduklarına işaret etmekte; keskin el aletleri, bronz baltalar, taş-bakır-yeşim taşından alet ve objeler ise bölgedeki en erken Bronz Çağı kültürü olduklarını göstermekteydi. Ayrıca, mezarlardan çanak-çömlek kalıntılarının çıkmaması daha sonraları bu kültürün Bergman'ın keşfettiği kültürle kesin olarak bağlantılı olduğunun anlaşılmasını sağlamıştır<sup>49</sup>.

2000'lerde, Xinjiang Arkeoloji Enstitüsü, Çin ve Uygur arkeologlarıyla birlikte

49 Jan Romgard, Jan Romgard, *Ancient Human Settlements in Xinjiang and the Early Silk Road Trade*, Sino-Platonic Papers, no. 185, 2008, s. 13-16, 19-20.

Xiaohe sit alanına yeniden odaklandılar<sup>50</sup>. Bilhassa 2003-2005 arasında yapılan bir dizi kazı sonucunda bilim camiası bir kez daha hayrete düşmüş ve dünyada ilk kez bir tek sit alanından bu kadar çok sayıda insan mumyası bulunmuş, yaklaşık 300 mezar ve 167 lahit gün yüzüne çıkartılmıştı. Bu yeniden-keşif hareketinin kapsamına dair yayınlanan ilk makalelerin birinde, mumyaların europoid özelliklere sahip olduğu ve elde edilen sonuçlara göre en erken mezarların takriben M.Ö. 2000 civarlarına ait olduğu açıklanmıştı. Pekin Üniversitesi arkeologu Lin Meicun da Xiaohe kazı alanıyla Altay Dağları'nın güney eteklerindeki Ke'ermuqi sit alanı arasında benzerlikler bulunduğunu belirterek eğer ilk inceleme sonuçları doğru ise Xiaohe buluntularının yaşının Gumugou sit alanındakiler ile denk hatta daha erken döneme bile ait olabileceğini belirtmişti. Fakat 2007'de yayınlanan başka bir makalede Xiaohe kazılarında 2003 senesinde çıkartılan kalıntıların en geç M.Ö. 1650-1450 ile tarihlendirildiği açıklanmıştır. Lakin bunlar yüzeye yakın mezarlara ait bulgulardır. Xiaohe mezarlığının en alt katmanına ait bulguların Radyo-karbon (C-14) ölçümleri Wu Xiaohong tarafından yapılmış ve çıkan sonuç o zamana kadar havzadaki en eski mezar alanı olan 3800 yıllık Gumugou'dan daha eski olduğunu göstermişti: yani Xiaohe, 3980±40 yaşındaydı<sup>51</sup>.

Bu arada Kansu sahasında yapılan kazılarda söz konusu dönemlerde bölgenin hâkim unsurunun sadece mongoloidler olduğu buna karşın Kansu yakınlarındaki Hami Vahası'nda ise karışık (europoid-mongoloid) bir insan popülasyon tipinin yaşam sürdüğü tespit edildi<sup>52</sup>.

Doğu Türkistan'ın Bronz Çağı kültürlerinin hem doğudan hem batıdan gelen birkaç göç dalgasının karışımıyla ortaya çıktığını düşünen Lin Meicun'a göre Karadeniz ve Hazar Denizi'nin kuzeyindeki step bölgesinden gelerek Sibiry'a'nın güneyinde Afanasevo kültürünü meydana getiren europoid ırkın bir grubu Altay dağlarını aşarak bu dağların güney eteklerinde yer alan Cungar Havzası'ndaki Ke'ermuqi kültürünü (M.Ö. 2200-1900) oluşturmuş - arkeolojik buluntular

50 Chunxiang Li, Hongjie Li, V. H. Mair, Idelisi Abuduresule, Li Jin et al., "Evidence that a West-East admixed population lived in the Tarim Basin as early as the Bronze Age", *BMC Biology*, 8/15, 2010, s. 1. <https://doi.org/10.1186/1741-7007-8-15>; <http://www.biomedcentral.com/content/pdf/1741-7007-8-15.pdf> [revised 21 sep. 2009; accepted and published 17 Feb. 2010].

51 J. Romgard, "a.g.m.", s. 20-21; Chunxiang Li, et al., agm., s. 2.

52 J. P. Mallory & V. H. Mair, *The Tarim Mummies: Ancient China and the Mystery of the Earliest Peoples from the West*, Thames & Hudson, Londra, 2000, s. 134. Detaylı bilgi için bkz. Chen Chien-Wen, "Further Studies on the Racial, Culturel and the Ethnic Affinites of the Yuezhi", *The Bronze Age and Early Iron Age Peoples of Eastern Central Asia*, ed. V. Mair, vol. 2, 1998, s. 768; Mallory & Mair, *The Tarim Mummies*, s. 141-142, 188; Romgard, agm., s. 23.



arasındaki benzerlikler bu iki kültür arasındaki bağlantıyı kanıtlamaktadır - daha sonra M.Ö. 1800 civarlarında bu topluluktan bir kol daha güneye hareket ederek Tarım Havzasına ulaşarak Gumugou ve Xiaohe'deki yerleşimleri meydana getirmişlerdi. Bir başka Çinli bilim adamı Han Kangxin ise yaptığı araştırmalarda, bölgeye giren europoid/kafkasoid'lerin tek bir türde olmayıp çeşitlilik arz ettikleri sonucuna varmıştır. Gumugou'dakilerin, Kazakistan, Sibiryaya ve Volga nehri havzasında bulunan Afanesyova ve Andronovo kültürlerine atfolunan "proto-avrupalı" tipi; ikinci grubu fizikî-tipin Pamirleri aşarak batıdan Doğu Türkistan'a giren ve Pamirler'den başlayarak, güney tarım havzasından Lop Nor bölgesi boyunca uzanan sahada rastlanan Doğu Mediteryan tipi (İndo-Afgan tip); ve son europoid/kafkasoid grubun ise batıdan Pamir koluyla hemen hemen aynı zamanda fakat onların daha kuzeyinden Doğu Türkistan'a giren ve kalıntıları Tanrı Dağları ve İli Nehri'nin yukarı mecralarında bulunan Pamiro-Fergana tipi olarak tespit etmiştir<sup>53</sup>.

Batılı bilim adamları tarafından yakın dönemlerde yapılan genetik çalışmalar sonucunda çok önemli yeni verilere ulaşılmıştır. Yao ve meslektaşlarının 2002 ve 2003 senelerinde günümüz Çin kavimleri üzerinde yaptıkları genetik çalışmada (mtDNA) örneklerin bazılarında Batı Avrasya haplotiplerine rastlanmıştır (yalnızca T1 ve HV haplotipleri)<sup>54</sup>. Bu iki haplotip aynı zamanda tarih öncesi Kazakistan kalıntıları arasında da görülmüş, bu durum çok eski dönemlerde europoid'lerin doğuya yaptıkları hareketler ile bölgede bıraktıkları mirasın daha sonraları Asyalıların batıya yaptıkları hareketlerle silindiği, geriye kalan kırıntıların ise (T1 ve HV haplotipleri gibi) belki de Doğu Asya'nın son kalan *europoid*'leri kabul edilen Toharlar'a ait olabileceği görüşünü ortaya çıkarmıştır<sup>55</sup>. C. Lalueza-Fox, 2004'de yayımlanan makalesinde, her ne kadar Yao ve meslektaşlarının 2002

53 Romgard, "a.g.m.", s. 34-35, 37-38, 50. Shui Tao Tarım Havzası'nın Bronz Çağı europoid sakinlerinin Toharlar ve Yüeh-chih'ler ile yine Jettmar da bilhassa Gumugou ve Xiaohe'deki Tarım Havzası'nın erken Bronz Çağı buluntularını Toharlarla ilişkilendirmektedirler. Pamir Sakaları'nın fizik-antropolojik yapılarının yanında lisan bakımından da Hint-Avrupa dil ailesinin Doğu İrani kolu Pamir grubunun bugün ölü olan Hotan Sakacası'nın en eski temsilcileri olmaları kuvvetle muhtemeldir.

54 Y. G. Yao, L. Nie, H. Harpending et al., "Genetic relationship of Chinese ethnic populations revealed by mtDNA sequence diversity", *Am. J. Phys. Anthropol.* (2002): 118, s. 63-76; Yao, Y. G., Kong, Q. P., Man, X. Y., Bandelt, H. J. & Zhang, Y. P., (2003), "Reconstructing the evolutionary history of China: a caveat about inferences drawn from ancient DNA", *Mol. Biol. Evol.* 20 (2), 214-219.

55 C. Lalueza-Fox, M. L. Sampietro & et al., "Unravelling migrations in the steppe: mtDNA sequences from ancient Central Asians", s. 946.

ve 2003 senelerinde Sincan-Uygur Otonom bölgesinde çok az denek üzerinde yaptıkları mtDNA analizleri sonuçlarına atıfta bulunarak Doğu Asya'dan gelen istila-göç hareketleri nedeniyle “*Prehistorik europoid’lerin genetik izlerinin silindiği ve günümüz Asyalıları üzerinde hiçbir bakiyesi kalmamıştır*” şeklindeki yorumuyla Toharlara dramatik bir son hazırlasa da<sup>56</sup> Tarım Havzası'nın kuzeyinde Demir Çağı'na ait insan kalıntıları üzerinde yapılan mtDNA analizleri, “Batı Avrasya” ve “Doğu Avrasya” gen kuşaklarının karışımı olarak tanımlanan ve daha çok “Batı Avrasya” gen dairesinde gösterilen günümüz Türk kavimlerinden Uygur ve Kazak menşeli örnekler ile “son derece benzer” çıkmıştır<sup>57</sup>. Genetik bilimindeki ilerlemeler ışığında daha yakın bir zamanda yapılan çok önemli bir çalışmanın sonuçlarını paylaşmak istiyoruz. Tarım Havzası'nın en eski arkeolojik sit alanı kabul Xiaho mezarlığının en alt katmanından (3980±40 yıllık) seçilen genetik örnek alınmaya müsait insan buluntuları üzerinde yapılan Y-Kromozom ve mtDNA analizlerinin sonuçları bilim dünyası açısından oldukça mühim ve bir o kadar da şaşırtıcı etkiler bıraktı. Kadim Xiaho halkının anneden geçen mtDNA'sında Doğu Avrasya makro-haplogrubu olan C (alt-haplogrupları C4) 20 örneğin 14'ünde (%70 oranında) tespit edilmiştir<sup>58</sup>. Sibirya'nın Türk dilli boyları Altaylılar (Kuzey ve Güney grupları), Tuvalar, Şorlar, Yakutlar ve Hakaslar ile Tunguz dilli Evenkler başta olmak üzere bilhassa Sibiryalı popülasyonlarda (Çukçi, Buryat, Koryak) görülen bir haplo-grup olan C - C4 motifi daha az sıklıkta olmakla beraber Moğolistan, Daur, Kore ve Orta Asyalı kavimlerde de görülmektedir<sup>59</sup>. Geri kalan altı örneğin mtDNA analizlerinde ise 3'ü R\*, 1'i M\* ve Batı Avrasya haplogrupları kabul edilen H ve K haplogrupları tespit edilmiştir. Baba neslinden geçen Y-Kromozom analizlerinde ise 7 erkeğin tamamında Batı-Avrasya dairesinin haplogrubu olarak gösterilen (R1a1a) mensubiyeti tespit edilmiştir<sup>60</sup>. Bu sonuç açık bir şekilde Tarım Havzasının bu en erken Bronz Çağı insan kalıntıları bile gen bakımında yani etnik

56 C. Lalueza Fox et al, “Ancient migrations in Central Asia”, *Biological Sciences*, s. 946; J. Romgard, s. 53.

57 C. P. Thornton - T. G. Schurr, “Genes, language and Culture: An example from the Tarim basin”, s. 94; J. Romgard, *agm.*, s. 43, 53.

58 Chunxiang Li, et al., “Evidence that a West-East admixed population lived in the Tarim Basin as early as the Bronze Age”, 2010, s. 6.

59 Chunxiang Li, et al., *agm.*, s. 6-7. C4 haplogrubunun yaygın olarak görüldüğü kavimler için ayrıca bkz. M. Derenko, B. Malyarchuk et al., “Phylogeographic Analysis of MtDNA in Northern Asian Populations”, *The American Journal of Genetics (AJHG)*, 81, November 2007, Table-2, s. 1030.

60 Chunxiang Li, et al., *agm.*, s. 6. Batı Avrasya gen havuzunda gösterilen R1a1a haplogrubuna bilhassa Güney Sibirya, İskandinavya, Baltık-Doğu Avrupa, Orta Asya coğrafyalarında rastlanmaktadır.

olarak karışık bir popülasyon olduğunu, ayrıca ciddi oranda Güney-Orta Sibiryalı kavimler ile akraba olduklarını gösteriyordu<sup>61</sup>.

Son olarak kadim Tarım Havzası kültürleri ve Tohar - Yüeh-chih bağlantısıyla ilgili olarak yeni ve çok yönlü bir araştırmaya değinmemiz gerekmektedir. Tarım Havzası'nın bu "proto-europoid" halkı bilimçevrelerce genel olarak Toharlar (Çin. *Tuhouluoren*) ile Toharlar da Doğu Türkistan'ın meşhur yeşim taşı tüccarı halkı ve Hunların ezeli düşmanı Yüeh-chih'ler ile bağlantılandırılmışlardır. Yüeh-chih'lerin batıya göçleri başlamadan evvel eski yurtlarında yaşadıkları dönemlerde bir Tohar dili hatta bir Hint-Avrupa dili konuşup konuşmadıklarını bilemiyoruz. Bu yönde ispat niteliği taşıyan bir veriye bilim adamlarınca henüz ulaşamamış, bu problemi çözebilmek için büyük gayret harcamış olsalar da hali hazırda tatmin edici bir neticeye varılamamıştır<sup>62</sup>. Haziran 2013'de Viyana'da düzenlenen uluslararası "Tohar Yazmaları ve İpek Yolu Kültürü" Sempozyumunda, Wu Guo'nun (2012) çalışmalarından da yararlanan Çinli bilim-adamları Wei Lanhai, Li Hui ve Xu Wenkan son dönemlerde yapılan arkeolojik araştırmalar ışığında tamamında ileri veya iptidai ziraat yapıldığı tespit edilen Tarım Havzası kültürlerine; Tanrı Dağları'nın doğu kesimlerindeki Barkol çayırlarında tespit edilen ve tamamen göçebe formda olan yeni bir kültürün kesin bir şekilde eklendiğini duyurdular. Genel bir ifadeyle Barkol adı verilen bu katıksız göçebe kültürün (merkezi İç Moğolistan'ın güneyi ve Kumul Havzası'ndaki Nanwan tipi Tanrı Dağları Kuzey Yolu göçebe kültürleriyle yakından bağlantılıdır) temsilcilerinin kuvvetle muhtemel Yüeh-chih'ler olduğunu iddia ederek bilim dünyasında ciddi bir etki uyandırdılar (Barkol Kültürü: M. Ö. 1000–M. Ö. 200). Doğu Türkistan'da var olmuş kadim kültürlerin temsilcilerine ait iskelet kalıntılarında alınan DNA örnekleri de Barkol Kültürü'nün temsilcilerini diğerlerinden ayırmaktaydı. Eski Toharların da içinde olduğu düşünülen bölge kavimleri genel itibariyle Batı ve Doğu Avrasya gen havuzlarının karışımlarıyken Barkol kültürünün temsilcilerinin Ata/Baba soyları (Y-SNP, Y-STR) tamamen Doğu Avrasya gen havuzuna işaret ediyordu. Neticede Yüeh-chihlere atf edilen bu katıksız göçebe kültürün temsilcileri hemen her alanda Doğu Türkistan merkezli diğer kültürlerden ayrılmaktaydı<sup>63</sup>.

61 Chunxiang Li, et al., agm., s. 1-12.

62 Taishan, "A study of Saka History", 1998, s. 61.

63 L. Wei, H. Li & W. Xu, "The Seperate Origins of Tocharians and Yuezhi: Results from recent advances in archeology and genetics", *International Conference on Tocharian Manuscripts and Silk Road Culture*, 2013, Vienna, s. 277-300. Han-shu'nun "Batı Bölgeleri (96A-B)" kısmında Yüeh-chihler'in gelenek ve yaşam tarzı olarak tıpkı Hunlara benzedikleri, onlar gibi hayvanlarıyla su ve otlak peşinde yer değiştiren katıksız göçebeler oldukları zikredilmiştir. Bkz. *Han Hanedanlığı Tarihinde Batı Bölgeleri* (96 A-B), çev. Neşr. Ayşe Onat, TTK Basımevi, Ankara 2012, s. 36.

Elimizdeki tüm bu veriler dikkatlice incelendiğinde bilim çevrelerince “Hint-Avrupacı” bir yaklaşım ile genel olarak İndo-Europoid/İndo-İrani/Kafkasoid ırklar olarak kabul gören Sakalar, Tarım Havzası mummyaları ve Yüeh-chih’lerin kökenleri, son yapılan arkeolojik ve genetik çalışmalarla birlikte yeni bir boyut kazanmış; genel anlamda Doğu Avrasya gen havuzu, özel de ise Güney Sibirya ve Orta Asya’nın Türk boyları bağlamında kadim akrabalıkları gün yüzüne çıkmıştır.

**Ekler**

**Resim 1<sup>64</sup>:**



**Resim 2<sup>65</sup>:**



**Resim 3<sup>66</sup>:**



64 <http://depts.washington.edu/silkroad/museums/ubhist/ubhist15.jpg>

65 <http://depts.washington.edu/silkroad/museums/ubhist/ubhist15a.jpg>

66 2006 senesinde Moğolistan Altaylarında bulunan, yaklaşık 2300 yıllık olduğu düşünülen, 167 cm. boyunda ve 50-60 yaşları arasında olduğu tespit edilen bir Saka/İskit savaşçısının kalıntıları; <http://topnews.in/ancient-mummy-opened-scythian-cavalier-had-bone-disease-248839>; submitted by Sahil Nagpal 21/06/2008.

**Kaynaklar**

- Abetekov, A. - Yusupov, H., “Ancient Iranian Nomads in Western Central Asia”, *History of Civilizations of Central Asia, II*, Delhi (1999), s. 23-34.
- Armbruster, Barbara, “Gold Technology of the ancient Scythians - gold from the Kurgan Arzhan 2, Tuva”, *Archeo Sciences*, 33 (2009), s. 187-193.
- Arrien, *Anabasis*, trans. E. J. Chinnock, UK, 1893: <http://websfor.org/alexander/arrian/book4b.asp>.
- Bernard, P. , “The Greek Kingdoms of Central Asia”, *History of Civilizations of Central Asia, II*, (1990), s. 96-126.
- Bivar, A. D. H., “History of Eastern Iran”, *The Cambridge History of Iran: The Seleucid, Parthian and Sasanian Periods*, III (1), Cambridge University Press (1990), s. 181-231.
- Caspari, Gino, Sadykov, Timur, Blochin, Jegor, Hajdas, Irka, “Tunnug 1 (Arzhan 0) - an early Scythian kurgan in Tuva Republic, Russia”, *Archaeological Research in Asia*, (2017); DOI: 10.1016/j.ara.2017.11.001 [<https://doi.org/10.1016/j.ara.2017.11.001>]. Received and Revised form: 31 Oct. 2017; Accept. 3 Nov. 2017].
- Çay, Abdülhaluk M. - Durmuş, İlhami, “İskitler”, *Türkler*, c. I, Ankara (2006) s. 575-596.
- Dandamayev, M. A., “Media and Achaemenid Iran”, *History of Civilization of Central Asia*, vol. II, ed. J. Harmatta-B. N. Puri-G. F. Etemadi, UNESCO Publishing, Paris (1994), s. 35-65.
- Derenko,, M., Malyarchuk, B., Grybowski, T. et al., “Phylogeographic Analysis of MtDNA in Northern Asian Populations”, *The American Journal of Genetics (AJHG)*, 81, Table-2 (2007), s. 1025-1041.
- Di Cosmo, N., *Ancient China and It's Enemies*, Cambridge University Press, 2002.
- Diyarbakirli, Nejat, *Hun Sanatı*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1972.
- Durmuş, İlhami, *İskitler (Sakalar)*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2008.
- Felix, Wolfgang, “Chionites”, *Encyclopædia Iranica*, vol. V/fasc. 5 (1992), s. 485-487.
- Findley, C. V., *The Turks in World History*, Oxford University Press, New York 2005.
- Frye, Richard, *The Heritage of Persia*, The World Publishing Company, Cleveland&New York 1963.

Chien-Wen, Chen, “Further Studies on the Racial, Culturel and the Ethnic Affinites of the Yuezhi”, *The Bronze Age and Early Iron Age Peoples of Eastern Central Asia*, ed. V. Mair, vol. 2 (1998), s. 767-784.

Gholamreza, F. Assar (2006), “A Revised Parthian Chronology of the Perios (165-91 BC.)”, *Greek and Hellenistic Studies*, ed. Edward Dabrowa, vol. XI, Jagiellonian University Press, Krakow (2006), s. 87-158.

Golden, Peter B., *Türk Halkları Tarihine Giriş*, çev. Osman Karatay, Karam Yayınları, Ankara 2002.

Gonzalez-Ruiz, M. - Santos, C. et al., “Tracing the Origin of the East-West Population Admixture in the Altai Region (Central Asia)”, *PLoS ONE*, 7/11 (2012), 1-11: e48904. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0048904> [Publ. 9/11/2012].

Grosset, René, *Stepler İmparatorluğu*, çev. Halil İnalçık, TTK, Ankara 2011.

Justinus, *Epitome of the Philippic History of Pompeius Trogus*, translated, with notes, by the Rev. John Selby Watson, Henry G. Bohn, London 1853: <http://www.forumromanum.org/literature/justin/english/trans42.html>.

Hamilton, H. C. - Falconer, W., *The Geography of Strabo*, vol. II, H. G. Bohn, London 1856.

*Han Hanedanlığı Tarihinde Batı Bölgeleri (96A-B)*, çev. ve neş. Ayşe Onat, TTK Basımevi, Ankara 2012.

Henkey, Gyula - Horwath, Izabella, “Sincan ve Çin'deki Kazakların Fiziksel Antropolojileri ile İlgili Yeni Veriler”, çev. Bülent Keneş, *Türkler*, c. I, Ankara (2006), s. 540-543.

Heredotus, *The Histories*, çev. Robin Waterfield, Oxford University Press, 1998.

Kafesoğlu, İbrahim, *Türk Milli Kültürü*, 3. b., Boğaziçi Yayınları, 1983.

Kent, Roland G., *Old Persian (Grammar-Texts-Lexicon)*, American Oriental Society, New Haven-Connecticut, 1950.

Klyashtorny, S. G. - Sultanov, T. İ., *Türk'ün Üç Bin Yılı*, b. II, Selenge Yayınevi, İstanbul 2004.

Klyosov, Anatole A., “The Principal mystery in the relationship of Indo-European and Türkic linguistic families and an attempt to solve it with the help of DNA genealogy: reflections of a non-linguist”, *Journal of Russian Academy of DNA*

*Genealogy*, 3/1 (2010), s. 3-58: [http://s155239215.onlinehome.us/turkic/60\\_Genetics/Klyosov2010DNK-GenealogyEn.htm](http://s155239215.onlinehome.us/turkic/60_Genetics/Klyosov2010DNK-GenealogyEn.htm).

Kylasov, L. R., “Northern Nomads”, *History of Civilization of Central Asia: The Crossroads of Civilisations (A. D. 250 to 750)*, 3, UNESCO Publishing, Paris (1996), s. 311-320.

Lalueza-Fox, C. - Sampietro, M. L., Gilbert, M. T. P. et al., “Unravelling migrations in the steppe: mitochondrial DNA sequences from ancient Central Asians”, *Proceedings of the Royal Society B: Biological Sciences (Proc. Biol. Sci.)*, 271 (2004), s. 941-947.

Li, Chunxiang - Li, Hongjie - Mair, V. H. et al. (2010), “Evidence that a West-East admixed population lived in the Tarim Basin as early as the Bronze Age”, *BMC Biology*, 8/15 (2010), s. 1-12: <https://doi.org/10.1186/1741-7007-8-15>; <http://www.biomedcentral.com/content/pdf/1741-7007-8-15.pdf> [revised 21 sep. 2009; accepted and published 17 Feb. 2010].

Loeschner, Hans, “Notes on the Yuezhi - Kushan Relationship and Kushan Chronology”, *Oriental Numismatic Society*, 197, (2008), s. 1-28.

Mair, V. H., “The Mummies of East Central Asia”, *The University of Pennsylvania Museum*, 52/3 (2010), 23-32

Mallory, J. P. - Mair, V. H., *The Tarim Mummies: Ancient China and the Mystery of the Earliest Peoples from the West*, Thames&Hudson, London 2000.

Melyukova, A. I., “The Scythians and Sarmatians”, *The Cambridge History of Early Inner Asia*, ed. Denis Sinor, Cambridge University Press, reprinted: (1994), s. 97-117.

Memiş, Ekrem, *İskitlerin Tarihi*, Selçuk Üniversitesi Basımevi, Konya 1987.

Metcliffé, C. T., “*The Rajput Tribes*” on the basis of the *Agnipurana*, vol. I, Cosmo Publications, New Delhi 1982.

Minns, E. H., *The Scythians and Northern Nomads*, Cambridge Ancient History III, Böl. IX, Cambridge 1970.

Narain, A. K., *The Indo-Greeks*, The Clarendon Press, Oxford 1957.

Özgüdenli, Osman G., *Selçuklular*, c. I, İSAM yayınları, 2008.

Rej, Anup, “Scythians and Sarmatians (Migration of the Aryan Tribes)”, *The Royal Norwegian Embassy*, Bangkok (2003), s. 1-10.



Ricaud, F.-X., Keyser-Tracqui, C., Bourgeois, J., Crubezy, E., Ludes, B., “Genetic Analysis of a Scytho-Siberian Skeleton and Its Implications for Ancient Central Asian Migrations”, *Human Biology*, 2004a, 76/1 (2004), s. 109-125.

F Ricaud, F.-X., Keyser-Tracqui, C., Cammaert, L., J., Crubezy, E., Ludes, B., “Genetic Analysis and Ethnic Affinities From Two Scytho-Siberian Skeletons”, *American Journal of Physical Anthropology.*, 123 (2004), s. 351-360.

Parzinger, Hermann, “Scythians: Nomadic Horsemen Of the Eurasian Steppe”, *Preservation of The Frozen Tombs of the Altai Mountains*, UNESCO, World Heritage Convention (2008), s. 19-24.

Pavlinkaya, L. R., “The Scythians and Sakians: VIII. to III. Centuries BC.”, *Nomads of Eurasia*, ed. Vladimir Basilov, trans. Mary Fleming Zirin, Natural History Museum of Los Angeles County: Seattle (1989), s. 19-40.

Polybius, *Histories*, trans. E. S. Shuckburgh, Macmillan Publ., London-New York, (1889), reprint: Bloomington, (1962): <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0234%3Abook%3D10%3Achapter%3D49>.

Potapov, L. P. , *Etničeskiy sostav i proishojdenye altaytsev (İstoriko-etnografičeskiy oçerk)*, Nauka, Leningrad, 1969.

Pritsak, O., “Das Abakan- und Čulymtürkische und das Schorische”, *Philologiaen Turcicae Fundamenta*, ed. J. Deny, Franz Steiner Verlag, Wiesbaden (1959), s. 598-640.

Procopius, *History of the Wars [Book I-II (of VIII)]*, trans. H. B. Dewing, Harvard Universty Press, I. ed., 1914: e-book [www.gutenberg.net](http://www.gutenberg.net), Release Date: September 27, 2005 [eBook #16764].

Rásonyi, László, *Tarihte Türklük*, 3. baskı, TKAE, Ankara 1993.

Rice, T. T., *The Scythians*, Thames and Hudson, London 1958.

Romgard, Jan, *Ancient Human Settlements in Xinjiang and the Early Silk Road Trade*, Sino-Platonic Papers, 185, 2008.

Roux, Jean-Paul, *Türklerin Tarihi*, çev. A. Kazancıgil-L.Arslan, 3. baskı, Kabcacı Yayınevi, İstanbul 2007.

Shiratori, Kurakichi, “The queue among the peoples of North Asia”, *Memoirs of the Research Department of the Toyo Bunko*, no. 4, 1929, s. 1-69.

Sinor, Denis, “The establishment and dissolution of Türk empire”, *The Cambridge History of Early Inner Asia*, vol. I, Cambridge University Press (1990), s. 285-316.

Taishan, Yu, *A Hypothesis about the Source of the Sai Tribes*, Sino-Platonic Papers, ed. V. H. Mair, no. 106, University of Pennsylvania 2000.

Taishan, Yu, *A Study of Saka History*, Sino-Platonic Papers, no. 80, ed. V. H. Mair, University of Pennsylvania 1998.

Tarn, W. W., *The Greeks in Bactria and India*, Cambridge University Press, Cambridge 1951.

Taşagül, Ahmet, *Gök-Türkler (I-II-III)*, TTK Basımevi, Ankara 2012.

Taşagül, Ahmet, *Kök Tengri'nin Çocukları*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2013.

Taşagül, Ahmet, “Gök-Türklerin Menşei Problemi”, *XIV. Türk Tarih Kongresi* (9-13 Eylül 2002), c. III, Ankara (2005), ss-. 419-424.

Tezcan, M., “Kuşanların Menşei”, *Türkler*, c. I, Ankara (2006), ss. 789-814

*The Gothic History of Jordanes*, ed. Charles Christopher Mierow, Princeton University Press, 1915.

Thornton, C. P. - Schurr, T. G., “Genes, language and Culture: An example from the Tarim basin”, *Oxford Journal of Archaeology*, 23/1 (2004), s. 83-106.

Togan, Zeki Velidi, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, c. I, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul 1946.

Türkkan, Reha Oğuz, “Türk Tarih Tezleri”, *Türkler*, c. I, Ankara (2006), s. 409-423.

Türkkan, Reha Oğuz, “Türklerin İlk Yurdu ve Yayılış Sahaları”, *Türk Dünyası El Kitabı (Giriş Bölümü)*, c. I, bas. 2, Ankara (1992), s. 3-6.

Wei, L., Li H. & Xu, W., “The Seperate Origins of Tocharians and Yuezhi: Results from recent advances in archeology and genetics”, *International Conference on Tocharian Manuscripts and Silk Road Culture*, Vienna (2013), s. 277-300.

Yao, Y. G., Nie, L., Harpending, H. et al., “Genetic relationship of Chinese ethnic populations revealed by mtDNA sequence diversity”, *Am. J. Phys. Anthropol.* 118 (2002), s. 63-76.

Yao, Y. G., Kong, Q. P. , Man, X. Y., Bandelt, H. J. & Zhang, Y. P. , (2003), “Reconstructing the evolutionary history of China: a caveat about inferences drawn from ancient DNA”, *Mol. Biol. Evol.* 20/2 (2003), s. 214–219.

Zekiyef, M. Z., *Türklerin ve Tatarların Kökeni*, çev. Ahsen Batur, Selenge, İstanbul 2006.

<http://topnews.in/ancient-mummy-opened-scythian-cavalier-had-bone-disease-248839>; [submitted by Sahil Nagpal 21/06/2008].

